

POKRET POLET

Menstrualna pravda u Srbiji - prepoznavanje potreba žena i adolescentkinja kroz javne politike

Autorka: Jana Pavlović

Godina: Novembar 2024

POKRET POLET

1. Rezime

Menstrualno siromaštvo predstavlja nedostatak 1) dovoljne količine čistih, bezbednih i udobnih menstrualnih proizvoda, 2) higijenskih uslova za menjanje, ispiranje, sušenje i odlaganje tih proizvoda, 3) obrazovanja o menstruaciji i načinima održavanja zdravog menstrualnog ciklusa, i 4) slobode od stigme koja postoji oko menstruacije. Ovaj problem ima ozbiljne posledice po fizičko, psihičko, društveno i ekonomsko blagostanje adolescentkinja i žena, kao i po njihovo planiranje porodice ali i širu životnu okolinu. Uprkos tome, on još uvek nije adekvatno istražen, niti adresiran kroz propise i dokumente javnih politika u Republici Srbiji. Zato je neophodno problemu pristupiti postupno i sistematski. Najpre je potrebno pristupiti rešavanju problema na lokalnom nivou i to za najugroženije grupe - adolescentkinje koje žive u uslovima siromaštva. To bi trebalo da pruži potporu za obuhvatnije rešenje problema. Pilot model predložen na osnovu rezultata ovog istraživanja podrazumeva 1) pripremu i usvajanje lokalnih propisa koji se tiču menstruacije, 2) obezbeđivanje adekvatnih menstrualnih proizvoda, 3) unapređenje higijenskih uslova u školama, 4) informisanje učenica i njihove neposredne okoline o menstruaciji i potrebnim uslovima za očuvanje menstrualne higijene, i 5) kampanju u cilju destigmatizacije menstruacije. Monitoring ovog pilot projekta na lokalnom nivou može da posluži kao relevantan izvor informacija za donosiocе odluka u vezi sa rešavanjem menstrualnog siromaštva u budućnosti i doprinese donošenju novih politika na širem nivou.

2. Uvod

Još 2012. godine UNICEF je menstrualnu higijenu definisao na sledeći način: "Žene i devojke koriste čiste i adekvatne menstrualne proizvode koji se mogu menjati bezbedno i koliko god da je potrebno, koristeći sapun i vodu za pranje tela, po potrebi, i imaju mogućnost za adekvatno odlaganje upotrebljenih menstrualnih proizvoda. Imaju dovoljno informacija o menstrualnom ciklusu i kako da se sa njim nose bez nelagode i straha¹." Da li ovo važi za sve devojčice, devojke i žene u našoj zemlji?

Veliki broj adolescentkinja i žena ima teškoće u održavanju menstrualne higijene - suočavaju se sa nedostatkom (adekvatnih) menstrualnih proizvoda, sredstava za higijenu, adekvatnog upravljanja otpadom, ali i nedostatkom informacija i psihosocijalne podrške u vezi

¹ Poirier, P. (2019). *Guidance on Menstrual Health and Hygiene* (1st ed.). UNICEF.
<https://www.unicef.org/media/91341/file/UNICEF-Guidance-menstrual-health-hygiene-2019.pdf>

POKRET POLET

sa menstruacijom². Društvene norme i tabuizacija menstruacije utiču na nelagodu koje devojčice i devojke mogu osećati u vezi sa svojim telom, a koja je takođe povezana sa nevidljivošću ženskog tela i ženskih potreba.

Posledice menstrualnog siromaštva mogu biti fizičke, poput infekcije urogenitalnog trakta, ali i psihosocijalne, kao što su osećaj stida, straha i anksioznosti, koji mogu uticati i na mobilnost žena i devojčica u danima menstruacije, a time i na pohađanje škole, bavljenje sportom i druge aktivnosti koje doprinose kvalitetu života.

Određene grupe žena i adolescentkinja menstrualno siromaštvo pogađa više, zbog opšteg siromaštva u kome žive, uključujući i neadekvatne stambene i higijenske uslove. Posebno ranjivu društvenu grupu čine adolescentkinje³ koje žive u uslovima siromaštva.

Iako menstrualno siromaštvo predstavlja problem javnog zdravlja, ni fenomen menstrualnog siromaštva, a ni sama menstruacija nisu deo zakonodavnog okvira ili tema javnih politika u Republici Srbiji. U relevantnim zakonima (Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o javnom zdravlju, Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o rodnoj ravnopravnosti) reč menstruacija se ne pominje nijednom, odnosno ne prepoznaje se kao tema javnih politika. Ovakav nalaz je alarmantan ako uzmemo u obzir da adolescentkinje i žene koje menstruiraju čine skoro četvrtinu (23.5%) ukupnog stanovništva Republike Srbije^{4 5} a da ova fiziološka pojava u velikoj meri utiče na njihov život, preteći da ugrozi njihovu fizičku, mentalnu i socijalnu dobrobit.

Razlog za izostanak iz zakonskih regulativa je upravo to što menstruacija još uvek predstavlja tabu temu u našoj kulturi, što se smatra isključivo privatnom stvari i što joj se retko pridaje ikakva pažnja u javnosti. O potrebama žena koje su povezane sa menstruacijom se ne razgovara, i one su podrazumevane. Posledično, preovlađujući, ozbiljan i urgentan problem menstrualnog siromaštva ostaje nerešen sistematski i institucionalno što onemogućava adolescentkinjama i ženama da se optimalno bave svojim zdravljem.

Cilj ovog Pregleda politika jeste da se rasvetli problem menstrualnog siromaštva i da se ukaže na značaj njegovog rešavanja, kao i da se sagledaju moguća rešenja.

Metodologija istraživanja obuhvatila je prevashodno sistematski pregled literature, drugih relevantnih izvora i sekundarnih podataka kako bi se objasnio problem, ali i mapiranje primera dobre prakse i analizu zakonskog i institucionalnog okvira i postojećih javnih politika. Istraživanje je dopunjeno prikupljanjem primarnih podataka i konsultacijama sa predstavnicama ciljne grupe o rešenjima koja su najbolje usaglašena sa njihovim potrebama i mogućnostima, sa fokusom na društvene grupe koje su u posebnom riziku od menstrualnog siromaštva. Analiza

² Geng, C., & Yockey, K. (16.9.2021). What to know about period poverty. *Medical News Today*. <https://www.medicalnewstoday.com/articles/period-poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)

³ Sood, S., Stevens, S., Okumura, M., Hauer, M., & Ramaiya, A. (2022). A systematic review of menstrual health and hygiene management (MHM) as a human right for adolescents girls. *International Journal of Sexual Health*, 34(3), 483-502.

⁴ Ukoliko se uzme u obzir da žene menstruiraju otprilike od svoje 10. do 50. godine.

⁵ Republički zavod za statistiku

POKRET POLET

svih pomenutih aspekata omogućila je definisanje predloga za rešavanje problema menstrualnog siromaštva.

3. Opis problema i kontekst

Menstrualno siromaštvo je faktor rizika, tj. aspekt životnog stila koji je povezan sa nepovoljnim ishodima po zdravlje⁶. Ono ima ozbiljne posledice po higijenu i značajno povećava rizik od vaginalnih infekcija poput gljivičnih infekcija, vaginoze i infekcija urinarnog trakta⁷.

Adolescentkinje često nisu u prilici da priušte menstrualne proizvode i potrepštine za umanjenje menstrualnih grčeva i neretko pohađaju škole u kojima su higijenski uslovi u toaletima nezadovoljavajući. Zbog toga često odsustvuju iz škole ili čak trajno napuštaju školovanje^{8 9 10 11}. One se, zbog stigme koja vlada u vezi sa menstruacijom i stidom koji usled toga osećaju, plaše da idu u školu i pohađaju predmet *Fizičko vaspitanje*, kao i da učestvuju u društvenim okupljanjima^{12 13}. I kada prisustvuju nastavi, izveštavaju da su anksiozne i rasejane, kao i da su manje koncentrisane i manje učestvuju u nastavi¹⁴, što sve može da utiče na njihovo školsko postignuće, mentalno zdravlje i kvalitet života.

Osim toga, u nekim kulturama se pogrešno smatra da je prva menstruacija pokazatelj da je adolescentkinja spremna da bude seksualno aktivna, što ih dovodi u povećani rizik od seksualnog uznemiravanja i stupanja u maloletnički brak¹⁵.

⁶ Službeni glasnik Republike Srbije, *Zakon o javnom zdravlju*. Beograd: Službeni glasnik, 15/2016, 2016.

⁷ <https://www.unfpa.org/menstruationfaq#Period%20Poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)

⁸ Kuhlmann, A. S., Henry, K., & Wall, L. L. (2017). Menstrual hygiene management in resource-poor countries. *Obstetrical & gynecological survey*, 72(6), 356-376.

⁹ Tegegne, T. K., & Sisay, M. M. (2014). Menstrual hygiene management and school absenteeism among female adolescent students in Northeast Ethiopia. *BMC public health*, 14, 1-14.

¹⁰ Rao, A. (2023). Tackling menstrual poverty: a substantive equality approach to the right to Education. *Journal of International Women's Studies*, 25(4)

¹¹ Khan, M. M. (27.5.2022). Menstrual health and hygiene: What role can schools play?. *World Bank*. <https://blogs.worldbank.org/education/menstrual-health-and-hygiene-what-role-can-schools-play> (Poslednji put pristupljeno 18.3.2024)

¹² <https://www.unfpa.org/menstruationfaq#Period%20Poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)

¹³ <https://www.who.int/europe/news/item/30-05-2023-schools-ensuring-education-on-menstrual-health-along-with-adequate-hygiene-facilities-is-key-for-health-and-equal-learning-opportunities> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)

¹⁴ Crichton, J., Okal, J., Kabiru, C. W., & Zulu, E. M. (2013). Emotional and psychosocial aspects of menstrual poverty in resource-poor settings: a qualitative study of the experiences of adolescent girls in an informal settlement in Nairobi. *Health care for women international*, 34(10), 891-916.

¹⁵ <https://www.unfpa.org/menstruationfaq#Period%20Poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)

POKRET POLET

U naročitom riziku od menstrualnog siromaštva su upravo adolescentkinje. One se tokom puberteta suočavaju sa specifičnim fizičkim, psihološkim i emocionalnim promenama. Njihov fizički rast je ubrzan, razvijaju im se sekundarne polne karakteristike i biološki dostižu reproduktivnu zrelost. Uz to se suočavaju sa izazovom oblikovanja identiteta i posebno su osetljive na novu sliku svog tela, a doživljavaju i intenzivnije fluktuacije raspoloženja¹⁶. Takođe, one su u ovom uzrasnom periodu još uvek finansijski zavisne od roditelja i staratelja i još uvek su pod snažnim uticajem znanja, stavova, normi i odluka članova porodice i svog okruženja. Adolescentkinje nemaju dovoljno autonomije da odlučuju o svom menstrualnom zdravlju i higijeni, a sve to može da utiče na njihovu dobrobit, kao i pohađanje škole¹⁷.

Posebno rizičnu grupu čine višestruko marginalizovane i ugrožene društvene grupe, kao što su građanke koje žive u uslovima siromaštva, niskih porodičnih prihoda, loših stambenih uslova, nedovoljno higijenskih uslova života i manjka privatnosti, nedostatka tačnih i razumljivih informacija, kao i emotivne i praktične podrške tokom menstruacije¹⁸.

Dakle, menstrualno siromaštvo u većoj meri pogađa adolescentkinje koje inače žive u uslovima siromaštva. U tom smislu je menstrualno siromaštvo posledica strukturne diskriminacije odnosno, nemogućnosti zadovoljenja potreba zbog nejednakih uslova života.

Uvođenje podrške za adolescentkinje koje se suočavaju sa siromaštvom postalo je neophodno, posebno imajući u vidu da naša zemlja još uvek nije preduzela korake u pravcu zaštite adolescentkinja koje su suočene sa problemom menstrualnog siromaštva.

Ova inicijativa ima za cilj da pruži predloge i preporuke za smanjenje menstrualnog siromaštva i unapređenje kvaliteta života pogođenih adolescentkinja. Projekat se fokusira na užu grupu ciljne populacije kako bi se testirali različiti oblici podrške i analizirali njihovi uticaji. Ovu grupu čine adolescentkinje uzrasta od 12 do 18 godina sa teritorije Grada Novog Sada koje su koristile prava i usluge iz oblasti materijalne pomoći / socijalne zaštite, ili su korisnice (ili žive u porodici koja je korisnik) Narodne kuhinje, Crvenog krsta ili žive u "podstandardnim" naseljima na teritoriji Grada Novog Sada. Na osnovu rezultata analize pilot projekta mogu se razvijati predlozi za sveobuhvatnije i održive mere podrške koje će biti korisne za širu zajednicu.

Ovaj projekat predstavlja prvi korak ka stvaranju inkluzivnih politika i programa koji se bave pitanje menstrualnog siromaštva i treba da doprinese boljem kvalitetu života devojčica u Srbiji.

¹⁶ Chebii, S. J. (2012). Menstruation and education: How a lack of sanitary towels reduces school attendance in Kenyan slums. *A Journal on African Women's Experiences*, 2(1), 27-31.

¹⁷ Sood, S., Stevens, S., Okumura, M., Hauer, M., & Ramaiya, A. (2022). A systematic review of menstrual health and hygiene management (MHM) as a human right for adolescents girls. *International Journal of Sexual Health*, 34(3), 483-502.

¹⁸ Crichton, J., Okal, J., Kabiru, C. W., & Zulu, E. M. (2013). Emotional and psychosocial aspects of menstrual poverty in resource-poor settings: a qualitative study of the experiences of adolescent girls in an informal settlement in Nairobi. *Health care for women international*, 34(10), 891-916.

POKRET POLET

3.1. Pozadina problema

Menstrualno siromaštvo je problem o kom se do skora nije ni govorilo. Menstruacija je širom sveta i kroz istoriju smatrana prljavom, a u nekim zemljama i delovima sveta i opasnom, isključivo privatnom stvari o kojoj ne treba javno da se diskutuje, i uz to, isključivo ženskim problemom¹⁹. Zbog ovoga je i menstrualno siromaštvo ostajalo van dometa javnog diskursa, relevantnih istraživanja, a posledično i zakonskih regulativa i u okruženju u kom postoji siromaštvo resursa²⁰, i u bogatim industrijskim državama²¹.

U Republici Srbiji još uvek nije sprovedeno sveobuhvatno istraživanje o rasprostranjenosti menstrualnog siromaštva, te se o situaciji može zaključivati samo posredno na osnovu istraživanja sprovedenih u regionu i lokalnih anketa. Rezultati istraživanja u Hrvatskoj iz 2020. godine kojim je ispitano više od 6000 žena pokazuju da je čak 36% žena moralo da kupuje manje kvalitetne menstrualne proizvode zbog njihove cene. Više od 10% ispitanica navelo je da im se događa da nemaju dovoljno higijenskih proizvoda da mogu da ih promene kad god žele, a skoro 12% ne može da ih priušti. Zbog nemogućnosti da ih priušte, skoro 4% je navelo da im se događa da koriste improvizovana sredstva poput toalet papira, komada tkanine, krpa, gaza, maramica, vate, peškira, dečijih pelena, čarapa, salveta, zavoja...²² S obzirom na bliskost konteksta, kao i činjenicu da je medijalna plata u Srbiji niža od one u Hrvatskoj, razumno je pretpostaviti da je situacija u Srbiji slična, ili nešto lošija. Anketa sprovedena na novosadskom fakultetu²³ pokazuje da 26% ispitanih studentkinja mora da bira između menstrualnih proizvoda i osnovnih životnih potreba, što dodatno ide u prilog pretpostavci da menstrualni proizvodi u Republici Srbiji nisu jeftini niti svima pristupačni. Prema podacima Gender Knowledge Hub-a²⁴, iz oktobra 2022. godine, žene su izdvajale oko 8000 dinara godišnje samo na neophodne higijenske menstrualne proizvode. Posebno se treba osvrnuti i na podatak Republičkog zavoda za statistiku prema kome žene zarađuju 8.8% manje od muškaraca, teže

¹⁹ <https://www.unfpa.org/menstruationfaq#Period%20Poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)

²⁰ Crichton, J., Okal, J., Kabiru, C. W., & Zulu, E. M. (2013). Emotional and psychosocial aspects of menstrual poverty in resource-poor settings: a qualitative study of the experiences of adolescent girls in an informal settlement in Nairobi. *Health care for women international*, 34(10), 891-916.

²¹ <https://plan-uk.org/press/global-period-poverty-and-stigma-getting-worse-under-lockdown> (Poslednji put pristupljeno 8.7.2024)

²² Močibob, M. (2021). Istraživanje o menstrualnom siromaštvu. *PaRiter*. <https://pariter.hr/wp-content/uploads/2021/02/Menstrualno-siromastvo-izvjestaj-1-1-1.pdf>

²³ Mirić, J, Sekulić, M, Mrdalj, J, Jankov, D, Matić, S, Marković, D. (2021). Izveštaj o sprovedenoj anketi - Inicijativa za besplatne menstrualne proizvode na Filozofskom fakultetu. https://www.ff.uns.ac.rs/uploads/files/Fakultet/Sednice%20NNV/2021/10sednica2021/23_Zenska%20inicijativa_izv_estaj.pdf

²⁴ Stevanović, K. (17.11.2022). Srbija, žene i menstruacija: Koliko su poskupeli ulošci i tamponi. *BBC News na srpskom*. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-63654490>

POKRET POLET

se zapošljavaju i lakše dobijaju otkaz²⁵ kako bi se podvukla inače finansijski nepovoljna situacija žena koja je samo pogoršana sa porastom inflacije od trenutka prikupljanja pomenutih podataka.

PDV na menstrualne proizvode u Srbiji iznosi 20%, što ga čini drugim najvišim u regionu (jedino Mađarska ima viši - 27%). Tokom pandemije virusa COVID-19 došlo je do dodatnog pogoršanja problema menstrualnog siromaštva. Ona je otežala pristup bezbednim i priuštivim menstrualnim proizvodima, čistim, privatnim i higijenskim uslovima, kao i uslugama podrške, informisanja i zdravstva^{26 27}. U ovom periodu je problem privukao i veću pažnju javnosti, te su pokrenute neke inicijative.

Ženska inicijativa je 2021. podstakla uvođenje besplatnih uložaka i tampona na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, a njihov primer su sledili i neki drugi fakulteti²⁸. Međutim, nisu sve inicijative zaživele. Pokret *Ne davimo Beograd* je na sednici Skupštine Grada Beograda bezuspešno predložio Odluku dodele paketa za menstrualnu higijenu ženama i devojkama u Beogradu u okviru obrazovnih ustanova i u domovima zdravlja na rubnim opštinama Beograda²⁹. Problem je do danas, osim sporadičnih pokušaja, ostao van okvira sistematskih rešenja.

Gender Knowledge Hub je 2022. pokrenuo inicijativu za smanjenje PDV-a³⁰, a od avgusta 2023. je u toku *Inicijativa za oslobađanje od plaćanja poreza na dodatu vrednost za proizvode koji se koriste za žensku higijenu* koju je Poverenica za zaštitu ravnopravnosti podnela Ministarstvu finansija. Međutim, odgovor još uvek nije dobijen. Stoga, iako ovaj problem svakako zahteva sistematsko rešenje jer bi ono u značajnoj meri doprinelo unapređenju zdravlja adolescentkinja i žena, kao i smanjenju siromaštva, usled usporenog reagovanja nadležnih institucija na Republičkom nivou, a očigledne urgentnosti problema, potrebno je problemu prići alternativno - kroz lokalne, gradske i opštinske institucije, fokusirajući se najpre na najugroženije ciljne grupe.

3.2. Sadašnji status problema - analiza dokumenata javnih politika koje se odnose na problem u RS:

²⁵ Žene i muškarci u Republici Srbiji. (2020). *Republički zavod za statistiku*. https://www.stat.gov.rs/media/5806/zim-u-rs-2020_webopt.pdf

²⁶ <https://www.globalmenstrualcollective.org/> (Poslednji put pristupljeno 9.3.2024)

²⁷ <https://ureport.in/opinion/4258/> (Poslednji put pristupljeno 9.3.2024)

²⁸ Trifunović, S. (20.10.2023). Borba protiv menstrualnog siromaštva u Srbiji. *Mašina*. <https://www.masina.rs/borba-protiv-menstrualnog-siromastva-u-srbiji/>

²⁹ Rao, A. (2023). Tackling menstrual poverty: a substantive equality approach to the right to Education. *Journal of International Women's Studies*, 25(4)

³⁰ Stevanović, K. (17.11.2022). Srbija, žene i menstruacija: Koliko su poskupeli ulošci i tamponi. *BBC News na srpskom*. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-63654490>

POKRET POLET

Menstrualno siromaštvo nije predmet propisa u Republici Srbiji, niti dokumenata javnih politika i do sada nisu bile prepoznate njegove posledice po zdravlje, mobilnost, socijalnu uključenost, opštu bezbednost i obrazovanje žena^{31 32 33 34 35 36 37}. Međutim, zakonski osnov za aktivnosti usmerene na smanjenje menstrualnog siromaštva postoji i predstavlja pitanje u sektoru javnog zdravlja, socijalne zaštite, strukturne diskriminacije, rodne ravnopravnosti i smanjenja siromaštva.

Zakon o javnom zdravlju³⁸ bi trebalo da pruža odgovor na problem menstrualnog siromaštva koje predstavlja evidentni faktor rizika i opasnost po javno zdravlje, naročito kod adolescentkinja koje žive u uslovima siromaštva. *Oblast delovanja javnog zdravlja je fizičko, mentalno i socijalno zdravlje stanovništva (Član 5), usmereno na produženje i poboljšanje kvaliteta života (Član 2) za sve, sa naglašenom pažnjom za potrebe osetljivih društvenih grupa (Član 3).* Ovo se, između ostalog, sprovodi kroz *procenu dostupnosti i pristupačnosti zdravstvene zaštite na svim nivoima, procenu rizika i predlaganje programa prevencije bolesti, unapređenja i promocije zdravlja (Član 6),* pri čemu se ističe promocija zdravih stilova života (lične higijene, reproduktivnog i seksualnog zdravlja) (Član 7). Proširivanje zakonskog rešenja kako bi Zakon o javnom zdravlju obuhvatio i menstrualnu higijenu mogao bi da se sprovede kroz obezbeđivanje menstrualnih proizvoda koji su od životne važnosti za žene koje čine populaciju fertilnog kontigenta u celini. Upravo bi dostupnost i pristupačnost ovih proizvoda doprinela očuvanju zdravlja žena i poboljšanju njihovog kvaliteta života.

Prema članovima 2, 4, 5, i 41 Zakona o socijalnoj zaštiti³⁹, cilj socijalne zaštite je *pružanje pomoći za samostalan i produktivan život i otklanjanje posledica socijalne isključenosti svakom pojedincu koji se suočava sa preprekama i kome je neophodna društvena pomoć radi savladavanja životnih i socijalnih teškoća, stvaranja uslova za zadovoljenje osnovnih životnih potreba, poboljšanja kvaliteta života ili ublažavanja rizika nepovoljnih životnih okolnosti.* Ovaj

³¹ Kuhlmann, A. S., Henry, K., & Wall, L. L. (2017). Menstrual hygiene management in resource-poor countries. *Obstetrical & gynecological survey*, 72(6), 356-376.

³² Tegegne, T. K., & Sisay, M. M. (2014). Menstrual hygiene management and school absenteeism among female adolescent students in Northeast Ethiopia. *BMC public health*, 14, 1-14.

³³ Rao, A. (2023). Tackling menstrual poverty: a substantive equality approach to the right to Education. *Journal of International Women's Studies*, 25(4)

³⁴ Khan, M. M. (27.5.2022). Menstrual health and hygiene: What role can schools play?. *World Bank*. <https://blogs.worldbank.org/education/menstrual-health-and-hygiene-what-role-can-schools-play> (Poslednji put pristupljeno 18.3.2024)

³⁵ <https://www.unfpa.org/menstruationfaq#Period%20Poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)

³⁶ <https://www.who.int/europe/news/item/30-05-2023-schools-ensuring-education-on-menstrual-health-along-with-adequate-hygiene-facilities-is-key-for-health-and-equal-learning-opportunities> (Poslednji put pristupljeno 19.3.2024)

³⁷ Crichton, J., Okal, J., Kabiru, C. W., & Zulu, E. M. (2013). Emotional and psychosocial aspects of menstrual poverty in resource-poor settings: a qualitative study of the experiences of adolescent girls in an informal settlement in Nairobi. *Health care for women international*, 34(10), 891-916.

³⁸ Službeni glasnik Republike Srbije, *Zakon o javnom zdravlju*. Beograd: Službeni glasnik, 15/2016, 2016.

³⁹ Službeni glasnik Republike Srbije, *Zakon o socijalnoj zaštiti*. Beograd: Službeni glasnik, 24/2011, 2011.

POKRET POLET

zakon bi mogao da predstavlja osnov za odluke koje se odnose na obezbeđivanje menstrualnih proizvoda onima kojima su potrebni jer nedostatak menstrualnih proizvoda (kao osnovne životne potrebe) jeste posledica siromaštva i socijalne isključenosti, te rizik nastao usled nepovoljnih životnih okolnosti. Pošto ne mogu samostalno da zadovolje potrebu za menstrualnim proizvodima, adolescentkinjama koje žive u uslovima siromaštva neophodna je društvena pomoć i podrška radi stvaranja uslova za njeno zadovoljenje, kao i poboljšanja kvaliteta života.

Zakon o rodnoj ravnopravnosti⁴⁰ prema Članu 49. nalaže da su *Organi javne vlasti koji obavljaju poslove u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite dužni da naročito obezbede primenu posebnih mera za praćenje, podršku i unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja*, u šta svakako spadaju i mere za umanjeње menstrualnog siromaštva, poput dostupnosti menstrualnih proizvoda.

3.3. Uporedna praksa iz zemalja EU ili regiona

Mnoge evropske države su ukinule (Ujedinjeno kraljevstvo i Irska) ili umanjile (Portugal, Španija, Francuska, Belgija, Holandija, Nemačka, Poljska, Slovačka, Austrija, Italija) oporezivanje menstrualnih proizvoda. U ovim državama porez na menstrualne proizvode iznosi do 10%.⁴¹ Sličan trend prate i države u regionu (Slovenija, Hrvatska, Crna Gora).⁴²

Škotska je prva država u svetu koja je 2022. godine zakonom ozvaničila da je dužnost i obaveza lokalnih vlasti i obrazovnih institucija da učine dostupnim menstrualne proizvode svima kojima su oni potrebni na mestima poput škola, univerziteta i javnih mesta. Lokalnim vlastima i obrazovnim institucijama pružena je izvesna fleksibilnost u pogledu toga na koji način će obezbediti menstrualne proizvode. Međutim, obavezni su ta da učine u skladu sa individualnim potrebama, na jednostavan, dostojanstven i inkluzivan način i pri tom ponude razuman izbor proizvoda vodeći računa o uticaju na okolinu i dodatne prepreke sa kojima se neki suočavaju. Takođe, u obavezi su da u odluke o distribuciji i vrsti dostupnih proizvoda uključe one kojima su proizvodi namenjeni tako što će se sa njima oko ovih pitanja konsultovati. Posebno je obraćena pažnja na to da ovaj akt ne bude diskriminišući po pitanju godina, invaliditeta, roda, trudnoće i materinstva, rase, religije ili verovanja, pola i seksualne orijentacije.⁴³

⁴⁰ Službeni glasnik Republike Srbije, *Zakon o rodnoj ravnopravnosti*. Beograd: Službeni glasnik, 52/2021, 2021.

⁴¹ Baptista, D. (1.9.2023). What is the tampon tax and which countries have axed it?. *Context*. <https://www.context.news/socioeconomic-inclusion/what-is-the-tampon-tax-and-which-countries-have-axed-it>

⁴² Trifunović, S. (20.12.2023). Borba protiv menstrualnog siromaštva u Srbiji. *Mašina*. <https://www.masina.rs/borba-protiv-menstrualnog-siromastva-u-srbiji/>

⁴³ <https://www.gov.scot/publications/period-products-free-provision-scotland-act-2021-equality-impact-assessment/> (Poslednji put pristupljeno 19.3.2024)

POKRET POLET

Katalonija podstiče korišćenje višekratnih menstrualnih proizvoda, te su menstrualne čašice i menstrualni donji veš dostupni besplatno u oko 3000 apoteka.⁴⁴

Mnoge države ili pokrajine u svetu, poput Novog Zelanda, Novog Južnog Velsa i Viktorije u Australiji, Kenije, Bocvane, Ugande uvele su besplatne menstrualne proizvode za devojčice školskog uzrasta, pospešivši tako njihovo prisustvo u školi i osnaživši njihovo pravo na obrazovanje.⁴⁵

Republika Hrvatska je za učenice u školama i žene u skloništim za žrtve nasilja osigurala sredstva za besplatne higijenske uloške, a sredstva za tu namenu predvidela je od 2023. do 2026. godine.⁴⁶

3.4 Posledice neresavanja problema

Ukoliko menstrualno siromaštvo ne bude prepoznato u relevantnim javnim politikama i ako se ne preduzmu adekvatne praktične mere za njegovo umanjenje, devojčice koje su njime pogođene neće moći optimalno da održavaju higijenu, ostaće u povećanom riziku od infekcija urogenitalnog trakta i lošeg reproduktivnog zdravlja, nastaviće da osećaju stid, ostaće ugroženo njihovo pravo na obrazovanje i društvenu uključenost. Sve ovo će ostaviti posledice na njihovo fizičko, mentalno i društveno blagostanje i umanjiti njihov kvalitet života.

Zanemarivanje menstrualnog siromaštva ima i šire društvene implikacije. Pošto problem u oblasti menstrualnog zdravlja može da bude i indikator lošeg reproduktivnog zdravlja i problema sa plodnošću, to ugrožava kako samu ženu, tako i njeno planiranje porodice.⁴⁷ Ovo predstavlja naročit problem u državama sa negativnim prirodnim priraštajem poput Srbije.

Osim toga, pošto nekim devojčicama i ženama nije pružena prilika da adekvatno vode računa o svojoj menstrualnoj higijeni i zdravlju, ugroženo je i njihovo pravo na obrazovanje, pa žene nisu u potpunosti u prilici da doprinesu sopstvenom ekonomskom blagostanju, ali ni ekonomskom rastu društva kroz svoje učešće na tržištu rada.

Jednako je važno i da menstrualni proizvodi lošeg kvaliteta, kao i loši uslovi odlaganja otpadnih menstrualnih proizvoda dovode do ozbiljnih posledica po životnu okolinu.⁴⁸

⁴⁴ <https://catalangovernment.eu/catalangovernment/news/586202/the-universal-and-free-distribution-of-reusable-menstrual-products-begins-in-all-pharmacies-in-catalonia-promoted-by-the-ministry-of-equality-and-feminisms> (Poslednji put pristupljeno 19.3.2024)

⁴⁵ Rodriguez, L. (1.10.2021). 20 Places Around the World Where Governments Provide Free Period Products. *Global Citizen*. <https://www.globalcitizen.org/en/content/free-period-products-countries-cities-worldwide/>

⁴⁶ <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/hrvatska-prepoznala-problem-menstrualnog-siromastva-besplatni-ulosci-za-ucenice-u-skolama-i-zene-u-sklonistima-15402878> (Poslednji put pregledano 19.3.2024)

⁴⁷ <https://www.unfpa.org/menstruationfaq#Period%20Poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)

⁴⁸ <https://www.worldbank.org/en/topic/water/brief/menstrual-health-and-hygiene> (Poslednji put pregledano 9.3.2024)

POKRET POLET

S obzirom na navedene individualne i društvene posledice menstrualnog siromaštva, jasno je da ovaj problem zahteva hitnu reakciju kreatora politika jer je zadatak javnih politika da prepoznaju i zadovolje potrebe stanovništva koje evidentno postoje.

4. Predlog za rešavanje problema

Budući da u Srbiji još uvek ne postoji dovoljno praktičnih rešenja za sveobuhvatno rešavanje problema menstrualnog siromaštva, istraživanje na ovom projektu pokazalo je da bi u prvoj fazi bilo neophodno da se testiraju različite mere podrške populaciji koja se nalazi u najvećem riziku. To su adolescentkinje koje žive u uslovima siromaštva. Rešenje se definiše u odnosu na definiciju menstrualne higijene i odnosi se pre svega na dostupnost menstrualnih proizvoda, ali i na sanitarne uslove, obrazovanje i destigmatizaciju. Rešenje problema uključuje aktere iz različitih sektora: zdravstva, socijalne politike, obrazovanja, ali i širu javnost i najbliže okruženje adolescentkinja koje se nalaze u riziku od menstrualnog siromaštva.

U cilju dugoročnog i održivog rešavanja problema menstrualnog siromaštva na teritoriji Grada Novog Sada za sve adolescentkinje i žene do 50 godina koje su materijalno ugrožene potrebno je najpre i prioritarno sprovesti pilot model kojim će menstruacija postati predmet relevantnih propisa, i kojim će se osigurati dostupnost menstrualnih proizvoda za adolescentkinje iz ranjivih grupa, starosti 12-18 godina, unapređenje higijenskih uslova u školama, osnovno obrazovanje o menstruaciji i razgovor o menstruaciji lišen srama. Ovaj model neophodno je testirati i evaluirati u određenom vremenskom periodu. Na taj način bi bili prikuljeni neophodni podaci i potpora za dugoročno rešavanje problema, tj. obezbeđivanje 1) dostupnih menstrualnih proizvoda svim adolescentkinjama i ženama koje su materijalno ugrožene, 2) pristupa higijenskim uslovima u javnim ustanovama i poslovnom okruženju, 3) opšteg pristupa informacijama o menstruaciji i 4) njene generalne destigmatizacije.

Pored pojedinačnih odluka, Grad Novi Sad bi u strateške dokumente, koji se odnose na javno zdravlje, socijalnu politiku, mlade, obrazovanje i rodnu ravnopravnost trebalo da uvrsti ciljeve koji se odnose na unapređenje menstrualnog zdravlja i očuvanje menstrualne higijene.

Obezbeđivanje dovoljnih količina čistih, bezbednih i udobnih menstrualnih proizvoda u skladu sa dostupnim resursima, potrebama, ličnim i kulturnim preferencijama omogućilo bi devojkama da usmere svoju pažnju i više se koncentrišu na školovanje, učešće u društvenim aktivnostima i sopstvenu dobrobit.

Principi za dostupnost i distribuciju menstrualnih proizvoda:

- Poželjno je da model za sprovođenje rešenja bude inkorporiran u već postojeće prakse, radi njegove lakše implementacije. Takođe, izborom modela za sprovođenje treba izbeći koruptivno delovanje.

POKRET POLET

- Samo preuzimanje treba da bude jednostavno, bez komplikovanih birokratskih procedura, na mestima na kojima je devojkama ugodno da ih preuzmu. Svakako, devojkice treba da budu primereno i pravovremeno informisane o tome pod kojim uslovima, kada, gde i kako mogu da preuzmu proizvode.
- Treba maksimalno umanjiti mogućnost da situacija preuzimanja bude posramljujuća. Npr. devojkice se mogu osećati neugodno da menstrualne proizvode preuzimaju od muškaraca, te ovo treba imati u vidu.
- Po mogućstvu, treba osigurati mogućnost izbora proizvoda. Npr. po 1 vrstu kvalitetnih, udobnih, čvrstih, sigurnih uložaka i tampona, kao i višekratne opcije (koje doprinose ekološkoj održivosti). Na ovaj način se uzima u obzir raznolikost individualnih preferencija i promoviše se agensnost. Pošto je ciljna grupa i sama marginalizovana grupa, trebalo bi obratiti pažnju i na dodatne barijere sa kojima se ove adolescentkinje mogu suočiti. Za to je poželjno konsultovati organizacije koje predstavljaju ove grupe ili rade sa njima.

Neophodno je obezbediti čiste, bezbedne i privatne prostore za menjanje, ispiranje i sušenje menstrualnih proizvoda, kao i njihovo odlaganje. U pitanju su prostori koji imaju zadovoljavajuće sanitarne uslove, vodu, sapun, ubruse i kante za otpatke. Iako pristupačni menstrualni proizvodi i higijenski uslovi jesu korak napred, oni predstavljaju tzv. "brzo rešenje" kojim se previđaju drugi, strukturni problemi.⁴⁹

Važno je usmeriti se i na osnovno obrazovanje devojkica i njihovog najbližeg okruženja o menstruaciji (šta je, zašto se i kad dešava i predstaviti je kao prirodan i zdrav proces vezan za reprodukciju) i iskustvu menstruacije, o tome šta mogu da očekuju i o načinima da ovim fiziološkim procesom adekvatno upravljaju. Nedovoljno znanje, pogrešne informacije o menstruaciji, njenoj ulozi u reproduktivnom zdravlju i njenom poreklu, kao i implicitne ponašajne norme proizvode distres i strah kod devojkica prilikom prve menstruacije, ali i kasnije.⁵⁰ Da se ovako ne bi osećale, devojkicama treba pružiti priliku da razumeju sopstveno telo i primereno upravljaju svojom menstruacijom.

Pored samih adolescentkinja i njihove neposredne okoline, važno je uključiti i širu zajednicu, stvoriti opštu podršku u društvu da bi se menstrualno siromaštvo umanjilo. Pošto je ukorenjena društvena stigma jedan od ključnih pokretača menstrualnog siromaštva, važno je razgovarati o menstruaciji, nazivati je njenim pravim imenom, umesto eufemizmima, sprovesti javne kampanje i uključivati medije u zagovaračke procedure, tj. kroz interaktivan pristup

⁴⁹ Winkler, I. T. (2020). Introduction: Menstruation as structural. U: Bobel, C., Winkler, I.T., Fahs, B., Hasson, K.A., Kissling, E. A., Roberts, T-A. (eds.). The Palgrave handbook of critical menstruation studies. Singapore: Palgrave Macmillan (469-473).

⁵⁰ Hennegan, J. (2020). Interventions to Improve Menstrual Health in Low- and Middle- Income Countries: Do We Know What Works? U: Bobel, C., Winkler, I.T., Fahs, B., Hasson, K.A., Kissling, E. A., Roberts, T-A. (eds.). The Palgrave handbook of critical menstruation studies. Singapore: Palgrave Macmillan (637-652).

POKRET POLET

angažovati raznovrsne kanale komunikacije i mobilisati širu javnost. Treba stvoriti platformu gde devojke mogu slobodno i bez stida da definišu svoje potrebe i dobiju glas da traže svoja prava.

5. Preporuke

1. Priprema i usvajanje lokalnih propisa koji se tiču menstruacije

Gradska uprava za zdravstvo Grada Novog Sada treba za Skupštinu Grada Novog Sada da pripremi tekst Odluke o (privremenoj, u dogovorenom vremenskom roku tokom trajanja perioda testiranja ove mere) dodeli besplatnih menstrualnih proizvoda na mesečnom nivou za adolescentkinje, uz konsultacije sa predstavnicima/cama gradske uprave za socijalnu i dečiju zaštitu i gradske uprave za finansije Grada Novog Sada do novembra 2024.

2. Obezbeđivanje udobnih i adekvatnih menstrualnih proizvoda za adolescentkinje u riziku od siromaštva uzrasta 12-18 godina

Kuća rodni znanja i politika treba da predloži rešenje za distribuciju menstrualnih proizvoda. Rešenje treba da bude podržano 1) analizom troškova i koristi kojom će se sagledati prednosti i nedostaci načina distribucije i nabavke menstrualnih proizvoda, uključujući i održivost odnosno zaštitu životne sredine, cenu, podršku ženskom preduzetništvu i drugi socio-ekonomski benefiti, ali i adekvatnost u odnosu na potrebe ciljne grupe; 2) poštovanjem principa dobre prakse datih u Poglavlju 5 ovog Dokumenta. Na osnovu istraživanja i konsultacija sa ciljnom grupom definisano je da distribucija besplatnih menstrualnih proizvoda može da se organizuje na nekoliko načina: preko Centra za socijalni rad, preko škola, uz podršku zdravstvenih medijatorki i organizacija civilnog društva koje rade sa ciljnom grupom.

Kuća rodni znanja i politika u saradnji sa *Centrom za socijalni rad*, za potrebe ostvarenja dugoročnog cilja, tj. obezbeđivanja besplatnih menstrualnih proizvoda za sve adolescentkinje i žene do 50 godina koje primaju socijalnu pomoć, tj. materijalno su ugrožene, treba da izračuna broj potencijalnih korisnica koje zadovoljavaju ove kriterijume, na godišnjem nivou.

Pored aktivnosti na lokalnom nivou usmerenih ka specifičnoj ciljnoj grupi potrebno je na republičkom nivou smanjiti Porez na dodatnu vrednost (PDV) na menstrualne proizvode. Smanjenjem ovog poreza i eventualnim smanjenjem akciza, menstrualni proizvodi će se učiniti pristupačnijim. Smanjenje PDVa bi bilo i značajna politička poruka o prepoznavanju potreba žena i rodno odgovorne fiskalne politike. Smanjenje PDVa bi uključivalo izmene zakona ili specifične uredbe Vlade kojom se ovo uređuje.

POKRET POLET

3. Unapređenje higijenskih uslova u školama za bezbedno menjanje i odlaganje menstrualnih proizvoda, uključujući privatnost, vodu, sapun, ubruse i kante za otpatke

Sanitarna inspekcija AP Vojvodine treba da ispita uslove u osnovnim i srednjim školama za održavanje menstrualne higijene, kao i koje bi izmene bile potrebne da bi se uslovi unapredili.

U saradnji sa školskom upravom i srednjim školama potrebno je unaprediti uslove u izabranom broju škola u saradnji sa učenicama i rukovodstvom škole, i uz podršku međunarodnih organizacija, kao što je UNICEF tako da zadovoljavaju sledeće uslove: 1) toaleti treba da budu odvojeni za dečake i devojčice, sa zasebnim ulazima, i ključaonicama na unutrašnjim vratima; 2) treba da postoji veći broj toaleta za devojčice nego za dečake zbog razlika u njihovim potrebama; 3) pristup vodi i sapunu, kantama za otpatke i ogledalu i u samim kabinama; 4) dobro osvetljenje, kuke za odlaganje stvari i dobru ventilaciju; 5) pristup za osobe sa invaliditetom; 6) redovno održavanje.

4. Informisanje učenika/ka, roditelja, nastavnica/ka i osoblja u srednjim i osnovnim školama o potrebnim uslovima za očuvanje i unapređenje menstrualne higijene i edukacija devojčica uzrasta od 12-18 godina o menstruaciji

Institut za pedagoška istraživanja treba da ispita informisanost o menstruaciji adolescentkinja, adolescenata, njihovih roditelja, nastavnika/ca i osoblja u osnovnim i srednjim školama kako bi se stekao uvid u to kako strukturisati edukativne programe.

Treneri/ke i edukatori/ke nastavnika/ca treba da organizuju seminare koji će osposobiti nastavnike/ce da podučavaju učenice/ke o menstruaciji, integrišući je kao temu u svoje predmete (pre svega, Biologija, Fizičko vaspitanje, Građansko vaspitanje, ali i ostale) tako što će im pružiti relevantna znanja, otvoriti prostor za razgovor o ovoj temi i njihovim nesigurnostima i ohrabriti ih.

Nadležne organizacije civilnog društva (npr. Kuća rodni znanja i politika, Centar za devojke, BeFem, Centar za ženske studije...) u saradnji sa učeničkim parlamentima i nastavnicima/ama treba da organizuju edukacije učenika/ka o menstruaciji kroz radionice i pisane i ilustrovane vodiče u cilju informisanja, ali i detabuizacije i normalizacije menstruacije kao teme u javnom prostoru, uključujući i obrazovne institucije. Radionice bi mogle da se organizuju nekoliko puta godišnje i da uključe distribuciju informativnog materijala, prilagođenog uzrastu, kao i osobama koje nemaju menstruaciju - muškarcima i adolescentima.

5. Kampanja u cilju destigmatizacije menstruacije

Kuća rodni znanja i politika treba da nastavi proces javnog zagovaranja za usvajanje date odluke i izdvajanje potrebnih sredstava iz budžeta Grada, u toku 2025. godine. U okviru

POKRET POLET

kampanje javnog zagovaranja potrebno je i medije, odnosno, širu javnost informisati o inicijativi i rezultatima. Takođe, potrebno je raditi na jačanju savezničke mreže i uključiti druge relevantne zainteresovane strane poput omladinskih organizacija (npr. Krovna organizacija mladih Srbije), udruženja koja zastupaju ciljnu grupu, državnih aktera, potencijalnih donora.

Kuća rodni znanja i politika, ali i druge organizacije civilnog društva u Srbiji i regionu koje sprovode kampanju o menstrualnom siromaštvu i menstrualnoj pravdi treba u svoje kampanje da uključe promotivni materijal koji bi se distribuirao u srednjim i osnovnim školama (višim razredima), ali i u javnom prostoru, na bilbordima, u medijima i na društvenim mrežama, kao i radionice sa devojkama i devojčicama koje bi ujedno bile i prilika za osnaživanje i edukaciju o reproduktivnom zdravlju. Dobru priliku za redovno održavanje ovakvih radionica predstavljaju Svetski dan žena (8. mart), Svetski dan voda (22. mart), Svetski dan menstrualne higijene (28. maj), Svetski dan devojčica (11. oktobar).

6. Monitoring

Neophodno je redovno pratiti da li i ako da, na koji način predloženi model utiče na stavove, uverenja, ponašanja i šire ishode kako bi se procenio doprinos modela i stekao uvid u to kako ga poboljšati u budućnosti. Kako u institucijama još uvek ne postoji dovoljna spremnost i proceduralni, odnosno, okvir javnih politika koji bi ovo osigurao, saradnja organizacija civilnog društva sa institucijama u oblasti javnog zdravlja, obrazovanja, socijalne zaštite, omladinske politike, ostaje neophodna i u delu monitoringa. U tom smislu praćenje može biti osigurano kroz periodične sastanke, prikupljanja podataka i konsultacije sa ciljnim grupama kako bi se nalazi dalje uključivali u programe javnih politika na različitim nivoima.

6. Zaključak

Menstrualno siromaštvo je problem koji pogađa sve žene i adolescentkinje, a naročito one koje žive u opštem siromaštvu. One su uskraćene za prikladne menstrualne proizvode, higijenske uslove, adekvatno i pravovremeno informisanje o menstruaciji i život bez stida i straha. Usled strukturne tabuizacije menstruacije i nedovoljne vidljivosti specifičnih potreba žena i devojčica, problem do sada nije adresiran kroz javne politike. Ukoliko se ovaj trend nastavi, posledice po fizičko i mentalno zdravlje, obrazovanje, ekonomsko blagostanje, društvenu uključenost i sveukupni kvalitet života devojaka će biti velike i njima će se dalje podupirati postojeća rodna nejednakost.

Da bi se ovaj problem zaista rešio, potrebno je adresirati ga postupno i sistematski - najpre se usredsrediti na obezbeđivanje menstrualnih proizvoda i higijenskih uslova, ali uz to, nipošto ne zanemariti obrazovanje o menstruaciji i mobilisanje društva kako bi se iskorenila

POKRET POLET

stigma. U naporima za umanjeње menstrualnog siromaštva treba da učestvuju državne institucije, organizacije civilnog društva, obrazovni sistem, mediji, javnost u celini.

Predloženi pilot projekat obezbeđivanja besplatnih menstrualnih proizvoda na lokalnom nivou može da posluži kao metod za prikupljanje činjenica za donosiocе odluka u vezi sa rešavanjem menstrualnog siromaštva u budućnosti i pruži doprinos donošenju novih politika na širem nivou.

Ovaj dokument objavljen je u okviru programa podrške javnom zagovaranju Po- kret Polet koji finansira Evropska unija, a sprovodi Trag fondacija u partnerstvu sa Centrom za socijalnu politiku i u saradnji sa Koalicijom za razvoj solidarne ekonomije - KoRSE.

Za sadržinu dokumenta isključivo je odgovorna organizacija Kuća rodniх znanja i politika i ta sadržina nipošto ne izražava zvanične stavove Evropske unije.

7. Literatura

1. Baptista, D. (1.9.2023). What is the tampon tax and which countries have axed it?. *Context*. <https://www.context.news/socioeconomic-inclusion/what-is-the-tampon-tax-and-which-countries-have-axed-it>
2. Chebii, S. J. (2012). Menstruation and education: How a lack of sanitary towels reduces school attendance in Kenyan slums. *A Journal on African Women's Experiences*, 2(1), 27-31.
3. Crichton, J., Okal, J., Kabiru, C. W., & Zulu, E. M. (2013). Emotional and psychosocial aspects of menstrual poverty in resource-poor settings: a qualitative study of the experiences of adolescent girls in an informal settlement in Nairobi. *Health care for women international*, 34(10), 891-916.
4. Geng, C., & Yockey, K. (16.9.2021). What to know about period poverty. *Medical News Today*. <https://www.medicalnewstoday.com/articles/period-poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)
5. Hennegan, J. (2020). Interventions to Improve Menstrual Health in Low- and Middle-Income Countries: Do We Know What Works? U: Bobel, C., Winkler, I.T., Fahs, B., Hasson, K.A., Kissling, E. A., Roberts, T-A. (eds.). *The Palgrave handbook of critical menstruation studies*. Singapore: Palgrave Macmillan (637-652).
6. Khan, M. M. (27.5.2022). Menstrual health and hygiene: What role can schools play?. World Bank. <https://blogs.worldbank.org/education/menstrual-health-and-hygiene-what-role-can-schools-play> (Poslednji put pristupljeno 18.3.2024)
7. Kuhlmann, A. S., Henry, K., & Wall, L. L. (2017). Menstrual hygiene management in resource-poor countries. *Obstetrical & gynecological survey*, 72(6), 356-376.

POKRET POLET

8. Mirić, J, Sekulić, M, Mrdalj, J, Jankov, D, Matić, S, Marković, D. (2021). Izveštaj o sprovedenoj anketi - Inicijativa za besplatne menstrualne proizvode na Filozofskom fakultetu.
https://www.ff.uns.ac.rs/uploads/files/Fakultet/Sednice%20NNV/2021/10sednica2021/23_Zenska%20inicijativa_izvestaj.pdf
9. Močibob, M. (2021). Istraživanje o menstrualnom siromaštvu. *PaRiter*.
<https://pariter.hr/wp-content/uploads/2021/02/Menstrualno-siromastvo-izvjestaj-1-1-1.pdf>
10. Poirier, P. (2019). *Guidance on Menstrual Health and Hygiene* (1st ed.). UNICEF.
<https://www.unicef.org/media/91341/file/UNICEF-Guidance-menstrual-health-hygiene-2019.pdf>
11. Rao, A. (2023). Tackling menstrual poverty: a substantive equality approach to the right to Education. *Journal of International Women's Studies*, 25(4)
12. Rodriguez, L. (1.10.2021). 20 Places Around the World Where Governments Provide Free Period Products. *Global Citizen*. <https://www.globalcitizen.org/en/content/free-period-products-countries-cities-worldwide/>
13. Službeni glasnik Republike Srbije, *Zakon o javnom zdravlju*. Beograd: Službeni glasnik, 15/2016, 2016.
14. Službeni glasnik Republike Srbije, *Zakon o rodnoj ravnopravnosti*. Beograd: Službeni glasnik, 52/2021, 2021.
15. Službeni glasnik Republike Srbije, *Zakon o socijalnoj zaštiti*. Beograd: Službeni glasnik, 24/2011, 2011.
16. Sood, S., Stevens, S., Okumura, M., Hauer, M., & Ramaiya, A. (2022). A systematic review of menstrual health and hygiene management (MHHM) as a human right for adolescents girls. *International Journal of Sexual Health*, 34(3), 483-502.
17. Stevanović, K. (17.11.2022). Srbija, žene i menstruacija: Koliko su poskupeli ulošci i tamponi. BBC News na srpskom. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-63654490>
18. Tegegne, T. K., & Sisay, M. M. (2014). Menstrual hygiene management and school absenteeism among female adolescent students in Northeast Ethiopia. *BMC public health*, 14, 1-14.
19. Trifunović, S. (20.10.2023). Borba protiv menstrualnog siromaštva u Srbiji. *Mašina*.
<https://www.masina.rs/borba-protiv-menstrualnog-siromastva-u-srbiji/>
20. Winkler, I. T. (2020). Introduction: Menstruation as structural. U: Bobel, C., Winkler, I.T., Fahs, B., Hasson, K.A., Kissling, E. A., Roberts, T-A. (eds.). *The Palgrave handbook of critical menstruation studies*. Singapore: Palgrave Macmillan (469-473).

Pokret Polet-Policy Brief

Organizacija: Kuća rodnih znanja i politika

Autorka: Jana Pavlović

Datum: 16. avgust 2024

Menstrualna pravda u Srbiji – prepoznavanje potreba žena i adolescentkinja kroz javne politike

Kratak sažetak nalaza - Menstrualno siromaštvo je složen i višedimenzionalan problem koji ima ozbiljne posledice po fizičko, psihičko, društveno i ekonomsko blagostanje adolescentkinja i žena, kao i po njihovo planiranje porodice i ali i širu životnu okolinu. Uprkos tome, ono još uvek nije adekvatno istraženo, niti adresirano kroz propise i dokumente javnih politika u Republici Srbiji. Problemu je neophodno pristupiti postupno i sistematski. Najpre je potrebno pristupiti rešavanju problema na lokalnom nivou i to za najugroženije grupe - adolescentkinje koje žive u uslovima siromaštva. Pilot model, predložen na osnovu rezultata istraživanja podrazumeva 1) pripremu i usvajanje lokalnih propisa koji se tiču menstruacije, 2) obezbeđivanje adekvatnih menstrualnih proizvoda, 3) unapređenje higijenskih uslova u školama, 4) informisanje učenica i njihove neposredne okoline o menstruaciji i potrebnim uslovima za očuvanje menstrualne higijene, i 5) kampanju u cilju destigmatizacije menstruacije. Monitoring ovog pilot projekta trebalo bi da pruži potporu za obuhvatnije rešenje problema.

Opis problema

Menstrualno siromaštvo je nedostatak 1) dovoljne količine čistih, bezbednih i udobnih menstrualnih proizvoda, 2) higijenskih uslova za menjanje, ispiranje, sušenje i odlaganje tih proizvoda, 3) obrazovanja o menstruaciji i načinima održavanja zdravog menstrualnog ciklusa, i 4) slobode od stigme koja postoji oko menstruacije^{1,2}. U naročitom riziku od menstrualnog siromaštva su adolescentkinje^{3,4} koje inače žive u uslovima siromaštva⁵. Ovaj problem pretili da ugrozi njihovu fizičku, mentalnu i socijalnu dobrobit – češće su izložene urogenitalnim infekcijama⁶; često odsustvuju iz škole ili čak napuštaju školovanje^{7,8,9,10}; povlače se i iz društvenih okupljanja; u povećanom su riziku od seksualnog uznemiravanja i stupanja u maloletnički brak¹¹. Zanemarivanje problema menstrualnog siromaštva, pored individualnih, ima i šire društvene implikacije – problem u oblasti menstrualnog zdravlja može da bude i indikator lošeg reproduktivnog zdravlja i problema sa plodnošću, što ugrožava planiranje porodice¹² (ovo predstavlja naročit problem u državama sa negativnim prirodnim priraštajem poput Srbije); žene ne mogu u potpunosti da doprinesu ekonomskom rastu društva kroz učešće na tržištu rada; nedostatak uslova za adekvatno odlaganje otpada ima posledice po životnu okolinu¹³.

Analiza konteksta i postojećih dokumenata javnih politika

O menstrualnom siromaštvu se do skora nije govorilo, o potrebama žena koje su povezane sa menstruacijom se ne razgovara, i one su podrazumevane. Menstruacija je širom sveta i kroz istoriju smatrana prljavom, a u nekim delovima sveta i opasnom, isključivo privatnom stvari o kojoj ne treba javno da se diskutuje, i uz to, isključivo ženskim problemom¹⁴. U Republici Srbiji još uvek nije sprovedeno sveobuhvatno istraživanje o rasprostranjenosti menstrualnog siromaštva. Pokazuje se da 26% ispitanih studentkinja mora da bira između menstrualnih proizvoda i osnovnih životnih potreba¹⁵, a 2022. godine žene su izdvajale oko 8000 dinara godišnje samo na menstrualne proizvode¹⁶ (žene zarađuju 8.8% manje od muškaraca, teže se zapošljavaju i lakše dobijaju otkaz¹⁷). PDV na menstrualne proizvode u Srbiji iznosi 20%, što ga čini drugim najvišim u regionu (jedino Mađarska ima viši - 27%). Tokom pandemije virusa COVID-19 problem se dodatno pogoršao^{18,19}. Menstrualno siromaštvo nije predmet propisa u Republici Srbiji, niti dokumenata javnih politika i do sada nisu bile prepoznate njegove posledice po zdravlje, mobilnost, socijalnu uključenost, opštu bezbednost i obrazovanje žena. Međutim, zakonski osnov za aktivnosti usmerene na smanjenje menstrualnog siromaštva postoji i predstavlja pitanje u sektoru javnog zdravlja, socijalne zaštite, strukturne diskriminacije, rodne ravnopravnosti i smanjenja siromaštva.

Ključni i alternativni predlozi rešenja sa obrazloženjem

Pošto u Srbiji još uvek ne postoji dovoljno praktičnih rešenja za sveobuhvatno rešavanje problema menstrualnog siromaštva, neophodno je da se u prvoj fazi testiraju različite mere podrške populaciji koja se nalazi u najvećem riziku. Potrebno je najpre i prioritetno sprovesti pilot model kojim će menstruacija postati predmet relevantnih propisa, i kojim će se osigurati 1) dostupnost menstrualnih proizvoda za adolescentkinje iz ranjivih grupa, starosti 12-18 godina kako bi svoju pažnju mogle da usmere na sopstvenu dobrobit, 2) unapređenje higijenskih uslova u školama za menjanje, ispiranje i sušenje menstrualnih proizvoda, 3) osnovno obrazovanje o menstruaciji devojčica i njihovog najbližeg okruženja kako bi se redukovao distres i strah koji osećaju i 4) razgovor o menstruaciji lišen srama kako bi slobodno i bez stida mogle da definišu svoje potrebe i traže svoja prava. Ovaj model neophodno je testirati i evaluirati u određenom vremenskom periodu. Rešenje problema uključuje aktere iz različitih sektora: zdravstva, socijalne politike, obrazovanja, ali i širu javnost i najbliže okruženje adolescentkinja koje se nalaze u riziku od menstrualnog siromaštva.

Preporuke za izmene javnih politika:

1. Priprema i usvajanje lokalnih propisa koji se tiču menstruacije

Gradska uprava za zdravstvo Grada Novog Sada treba za Skupštinu Grada Novog Sada da pripremi tekst Odluke o (privremenoj, u dogovorenom vremenskom roku tokom trajanja perioda testiranja ove mere) dodeli besplatnih menstrualnih proizvoda na mesečnom nivou za adolescentkinje, uz konsultacije sa predstavnicima gradske uprave za socijalnu i dečiju zaštitu i gradske uprave za finansije Grada Novog Sada do novembra 2024.

2. Obezbeđivanje udobnih i adekvatnih menstrualnih proizvoda za adolescentkinje u riziku od siromaštva uzrasta 12-18 godina

Kuća rodni znanja i politika treba da predloži rešenje za distribuciju menstrualnih proizvoda. Rešenje treba da bude podržano 1) analizom troškova i koristi kojom će se sagledati prednosti i nedostaci načina distribucije i nabavke menstrualnih proizvoda, uključujući i održivost odnosno zaštitu životne sredine, cenu, podršku ženskom preduzetništvu i drugi socio-ekonomski benefiti, ali i adekvatnost u odnosu na potrebe ciljne grupe; 2) poštovanjem principa dobre prakse datih u Poglavlju 5 ovog Dokumenta. Na osnovu istraživanja i konsultacija sa ciljnom grupom definisano je da distribucija besplatnih menstrualnih proizvoda može da se organizuje na nekoliko načina: preko Centra za socijalni rad, preko škola, uz podršku zdravstvenih medijatorki i organizacija civilnog društva koje rade sa ciljnom grupom.

Kuća rodni znanja i politika u saradnji sa *Centrom za socijalni rad*, za potrebe ostvarenja dugoročnog cilja, tj. obezbeđivanja besplatnih menstrualnih proizvoda za sve adolescentkinje i žene do 50 godina koje primaju socijalnu pomoć, tj. materijalno su ugrožene, treba da izračuna broj potencijalnih korisnica koje zadovoljavaju ove kriterijume, na godišnjem nivou.

Pored aktivnosti na lokalnom nivou usmerenih ka specifičnoj ciljnoj grupi potrebno je na republičkom nivou smanjiti Porez na dodatnu vrednost (PDV) na menstrualne proizvode. Smanjenjem ovog poreza i eventualnim smanjenjem akciza, menstrualni proizvodi će se učiniti pristupačnijim. Smanjenje PDVa bi bilo i značajna politička poruka o prepoznavanju potreba žena i rodno odgovorne fiskalne politike. Smanjenje PDVa bi uključivalo izmene zakona ili specifične uredbe Vlade kojom se ovo uređuje.

Preporuke za izmene javnih politika:

3. Unapređenje higijenskih uslova u školama za bezbedno menjanje i odlaganje menstrualnih proizvoda, uključujući privatnost, vodu, sapun, ubruse i kante za otpatke

Sanitarna inspekcija AP Vojvodine treba da ispita uslove u osnovnim i srednjim školama za održavanje menstrualne higijene, kao i koje bi izmene bile potrebne da bi se uslovi unapredili.

U saradnji sa školskom upravom i srednjim školama potrebno je unaprediti uslove u izabranom broju škola u saradnji sa učenicama i rukovodstvom škole, i uz podršku međunarodnih organizacija, kao što je UNICEF tako da zadovoljavaju sledeće uslove: 1) toaleti treba da budu odvojeni za dečake i devojčice, sa zasebnim ulazima, i ključaonicama na unutrašnjim vratima; 2) treba da postoji veći broj toaleta za devojčice nego za dečake zbog razlika u njihovim potrebama; 3) pristup vodi i sapunu, kantama za otpatke i ogledalu i u samim kabinama; 4) dobro osvetljenje, kuke za odlaganje stvari i dobru ventilaciju; 5) pristup za osobe sa invaliditetom; 6) redovno održavanje.

4. Informisanje učenica ka, roditelja, nastavnica ka i osoblja u srednjim i osnovnim školama o potrebnim uslovima za očuvanje i unapređenje menstrualne higijene i edukacija devojčica uzrasta od 12-18 godina o menstruaciji

Institut za pedagoška istraživanja treba da ispita informisanost o menstruaciji adolescentkinja, adolescenata, njihovih roditelja, nastavnika_ca i osoblja u osnovnim i srednjim školama kako bi se stekao uvid u to kako strukturisati edukativne programe.

Treneri_ke i edukatori_ke nastavnika_ca treba da organizuju seminare koji će osposobiti nastavnice_ce da podučavaju učenice_ke o menstruaciji, integrišući je kao temu u svoje predmete (pre svega, Biologija, Fizičko vaspitanje, Građansko vaspitanje, ali i ostale) tako što će im pružiti relevantna znanja, otvoriti prostor za razgovor o ovoj temi i njihovim nesigurnostima i ohrabriti ih.

Nadležne organizacije civilnog društva (npr. Kuća rodni znanja i politika, Centar za devojke, BeFem, Centar za ženske studije...) u saradnji sa učeničkim parlamentima i nastavnicima_ama treba da organizuju edukacije učenica_ka o menstruaciji kroz radionice i pisane i ilustrovane vodiče u cilju informisanja, ali i detabuizacije i normalizacije menstruacije kao teme u javnom prostoru, uključujući i obrazovne institucije. Radionice bi mogle da se organizuju nekoliko puta godišnje i da uključe distribuciju informativnog materijala, prilagođenog uzrastu, kao i osobama koje nemaju menstruaciju - muškarcima i adolescentima.

5. Kampanja u cilju destigmatizacije menstruacije

Kuća rodni znanja i politika treba da nastavi proces javnog zagovaranja za usvajanje date odluke i izdvajanje potrebnih sredstava iz budžeta Grada, u toku 2025. godine. U okviru kampanje javnog zagovaranja potrebno je i medije, odnosno, širu javnost informisati o inicijativi i rezultatima. Takođe, potrebno je raditi na jačanju savezničke mreže i uključiti druge relevantne zainteresovane strane poput omladinskih organizacija (npr. Krovna organizacija mladih Srbije), udruženja koja zastupaju ciljnu grupu, državnih aktera, potencijalnih donora.

Kuća rodni znanja i politika, ali i druge organizacije civilnog društva u Srbiji i regionu koje sprovode kampanju o menstrualnom siromaštvu i menstrualnoj pravdi treba u svoje kampanje da uključe promotivni materijal koji bi se distribuirao u srednjim i osnovnim školama (višim razredima), ali i u javnom prostoru, na bilbordima, u medijima i na društvenim mrežama, kao i radionice sa devojčicama i devojkaama koje bi ujedno bile i prilika za osnaživanje i edukaciju o reproduktivnom zdravlju. Dobru priliku za redovno održavanje ovakvih radionica predstavljaju Svetski dan žena (8. mart), Svetski dan voda (22. mart), Svetski dan menstrualne higijene (28. maj), Svetski dan devojčica (11. oktobar).

Preporuke za izmene javnih politika:

6. Monitoring

Neophodno je redovno pratiti da li i ako da, na koji način predloženi model utiče na stavove, uverenja, ponašanja i šire ishode kako bi se procenio doprinos modela i stekao uvid u to kako ga poboljšati u budućnosti. Kako u institucijama još uvek ne postoji dovoljna spremnost i proceduralni, odnosno, okvir javnih politika koji bi ovo osigurao, saradnja organizacija civilnog društva sa institucijama u oblasti javnog zdravlja, obrazovanja, socijalne zaštite, omladinske politike, ostaje neophodna i u delu monitoringa. U tom smislu praćenje može biti osigurano kroz periodične sastanke, prikupljanja podataka i konsultacije sa ciljnim grupama kako bi se nalazi dalje uključivali u programe javnih politika na različitim nivoima.

Reference

1. Poirier, P. (2019). *Guidance on Menstrual Health and Hygiene* (1st ed.). UNICEF. <https://www.unicef.org/media/91341/file/UNICEF-Guidance-menstrual-health-hygiene-2019.pdf>
2. Geng, C., & Yockey, K. (16.9.2021). What to know about period poverty. Medical News Today. <https://www.medicalnewstoday.com/articles/period-poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)
3. Chebii, S. J. (2012). Menstruation and education: How a lack of sanitary towels reduces school attendance in Kenyan slums. *A Journal on African Women's Experiences*, 2(1), 27-31.
4. Sood, S., Stevens, S., Okumura, M., Hauer, M., & Ramaiya, A. (2022). A systematic review of menstrual health and hygiene management (MHM) as a human right for adolescents girls. *International Journal of Sexual Health*, 34(3), 483-502.
5. Crichton, J., Okal, J., Kabiru, C. W., & Zulu, E. M. (2013). Emotional and psychosocial aspects of menstrual poverty in resource-poor settings: a qualitative study of the experiences of adolescent girls in an informal settlement in Nairobi. *Health care for women international*, 34(10), 891-916. <https://www.unfpa.org/menstruationfaq#Period%20Poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)
6. Kuhlmann, A. S., Henry, K., & Wall, L. L. (2017). Menstrual hygiene management in resource-poor countries. *Obstetrical & gynecological survey*, 72(6), 356-376.
7. Tegegne, T. K., & Sisay, M. M. (2014). Menstrual hygiene management and school absenteeism among female adolescent students in Northeast Ethiopia. *BMC public health*, 14, 1-14.
8. Rao, A. (2023). Tackling menstrual poverty: a substantive equality approach to the right to Education. *Journal of International Women's Studies*, 25(4)
9. Khan, M. M. (27.5.2022). Menstrual health and hygiene: What role can schools play?. World Bank. <https://blogs.worldbank.org/education/menstrual-health-and-hygiene-what-role-can-schools-play> (Poslednji put pristupljeno 18.3.2024)
10. <https://www.unfpa.org/menstruationfaq#Period%20Poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)
11. Isto
12. <https://www.worldbank.org/en/topic/water/brief/menstrual-health-and-hygiene> (Poslednji put pregledano 9.3.2024)
13. <https://www.unfpa.org/menstruationfaq#Period%20Poverty> (Poslednji put pristupljeno 27.6.2024)
14. Mirić, J, Sekulić, M, Mrdalj, J, Jankov, D, Matić, S, Marković, D. (2021). Izveštaj o sprovedenoj anketi - Inicijativa za besplatne menstrualne proizvode na Filozofskom fakultetu. https://www.ff.uns.ac.rs/uploads/files/Fakultet/Sednice%20NNV/2021/10sednica2021/23_Zenska%20inicijativa_izvestaj.pdf
15. Stevanović, K. (17.11.2022). Srbija, žene i menstruacija: Koliko su poskupeli ulošci i tamponi. BBC News na srpskom. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-63654490>
16. Žene i muškarci u Republici Srbiji. (2020). Republički zavod za statistiku. https://www.stat.gov.rs/media/5806/zim-u-rs-2020_webopt.pdf
17. <https://www.globalmenstrualcollective.org/> (Poslednji put pristupljeno 9.3.2024)
18. <https://ureport.in/opinion/4258/> (Poslednji put pristupljeno 9.3.2024)

Ovaj dokument objavljen je u okviru programa podrške javnom zagovaranju Pokret Polet koji finansira Evropska unija, a sprovodi Trag fondacija u partnerstvu sa Centrom za socijalnu politiku i u saradnji sa Koalicijom za razvoj solidarne ekonomije - KoRSE.

Za sadržinu dokumenta isključivo je odgovorna organizacija Kuća rodnih znanja i politika i ta sadržina nipošto ne izražava zvanične stavove Evropske unije.